

XVI. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE NAZİLLİ VE ÇEVRESİNDE OSMANLI İDARESİ

Doç. Dr. Bülent ÇELİK

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafında Ankara'da 1995 yılında yayınlanan ve Osmanlı Devleti'nin Hüdavendigâr, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye sancaklarını ihtiva eden, 1530 tarihli, *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defterinin* 451-458. sayfaları arasında Aydın Sancağına bağlı Kestel kazasına dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu sayfalar çalışma sonunda ek olarak gösterilmiş olup çalışmamızın ana arşiv kaynağını da bu defter oluşturmaktadır. Deftere bu tarihte Kestel kazasındaki devlete ait işletmelerin gelir kaynakları, başta zirai üretim olmak üzere gelir getiren ekonomik faaliyetler, bunların vergilendirilmesi yoluyla pay alan yöneticiler ile kazada kurulan vakıflar, bunların gelir ve gider kalemleri kaydedilmiştir.

Bu kayıtlardan ilki o dönemde Nazilli'ye verilen isim olan Kestel kazasında Padişah hasası olarak ayrılmış olan köy ve cemaatlere aittir. Osmanlı devletinde has terimi, sultan ve saray hizmetinde olanlarla, sultanın, hanedan mensuplarının, vezir, beylerbeyi, sancak beyi, defterdar gibi yüksek devlet memurlarının yıllık geliri en az 100000 akçeye varan şahsî mülkleri, arazileri ve dirliklerini ifade eder. Bunlardan padişah hasaları şehirlerde alınan bir kısım vergilerden, mukâtaa gelirlerinden, birçok köyün, mezranın hâsıllarından, bâc-ı ubûr, adet-i ağnâm, gümrük, cizye ve cemaat gelirlerinden oluşmaktadır (Orhonlu-Göyünç 1997: 268). Burada ilk üç sırada padişah, defterdar ve mirlivâ'ya has olarak ayrılmış gelirler bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda padişaha gelirleri bırakılmış 7 köy ve 2 göçebe cemaatine ait veriler bulunmaktadır. Köy ve cemaatlerin sahip oldukları hane sayıları nüfuslarına dair ipuçları vermektedir. Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı II. Mahmud döneminde 1831 yılında yapılmıştır. Bu tarihe kadar arşivlerimizde Osmanlı Devleti ile alakalı genel ya da yerel ölçekte bir nüfus verisi ne yazık ki bulunmamaktadır. Yapılan tahrirlerden bazı nüfus tahminleri yapılmaktadır. Nüfus sayımı olmayıp, vergi veren hane reisleri ile bekâr vergi mükelleflerinin kaydedildiği Tahrir defterleri, Osmanlı Devleti'nin en önemli mali verileri arasında yer almaktadır. En eskisi II. Murad dönemine ait 1431 tarihli *Arvanid Sancağı Defteri* olan bu sayımlar sayesinde Osmanlı yöneticileri, vergi mükellefi halkı kayıt altına alma çabasında iddialar (Öz 2020: 425-429). Bu defterlerde kayıtlı hane ve bekâr erkek sayılarından yola çıkılarak bazı nüfus tahminlerinde bulunulabilmektedir. Burada usul Ömer Lütü Barkan'ın önerdiği ve bilimsel olmadığını kabul ettiği formül gereğince (Barkan 1953: 12) genellikle Tahrir defterlerine kaydedilmiş hane sayılarını 5 çarpanıyla çarpmak ve bu yolla elde edilen toplama, toplamın %10'u kadarını memur, yönetici, vergiden muaf kesimler olarak eklemektir.

Gelirleri padişaha ayrılmış olan köylerin ilki olan Göğerlü köyünde 12 neferlik bir sipahi ve sipahizade zümresinin varlığı ve ilk kayıt olarak bunların deftere kaydedilmeleri ilginçtir. Öyle görünüyor ki belki de başka köylerde timarları bulunan farklı sipahiler ve onların erkek çocukları aynı köyde, birbirleriyle komşu olarak yaşamaktaydı. Bu güvenlikle ilgili olduğu kadar köyün kalabalık oluşuyla da ilgili olmalıdır. Nazilli kaza sınırları içerisinde yer alan Göğerli, nam-ı diğer Pazarköy, en kalabalık hane sayısına sahip köylerden biridir. Öyle ki köyün sahip olduğu hane sayısı Nazilli merkezindeki bazı mahallelerden bile fazladır. Tüm Kestel kaza gelirleri içinde padişaha ayrılmış gelirler %8'lik bir orana denk gelmektedir.

Arazi	3	-	İmam mutasarrıftır.
-------	---	---	---------------------

Yekûn evkâf-ı kaza-i Kestel

Kura	8
Muaf ki vakıf re'âyâsıdır	435 hane, 162 mücerred
İmam	4
Zaviyedâr	2
Sadât (seyyidler)	5
Hüddâm-ı zaviye	24
Hâsıl akçe (kura ma' ziraâ)	106041
Hâsıl akçe (asiyâb ma gayırıhu)	36140
Hâsıl akçe (tediyeü'l-rayic)	8670
Ceman mahsul-i evkâf-ı kaza-i mezkûr	150851

Vakıf kayıtlarında ilk olarak zikrettiğimiz ve tarihte yer almış, I. Selim ve Pîrî Mehmed Paşa dışında bölgede vakıf kurucularını üç gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan ilk grup bölgede vakıf kurmuş olan seyfiyeye mensup, küçük rütbeli Osmanlı memurlarıdır. Abdüsselam Bey, Üveys Bey, Pirli Bey gibi bey ünvanlı bu vakıf kurucuları, muhtemelen askeri görevlilerdi.

İkinci gruptaki vakıf kurucuları ise derviş, dede, şeyh, baba, âşık gibi ünvanlara sahip ulemâ idi.

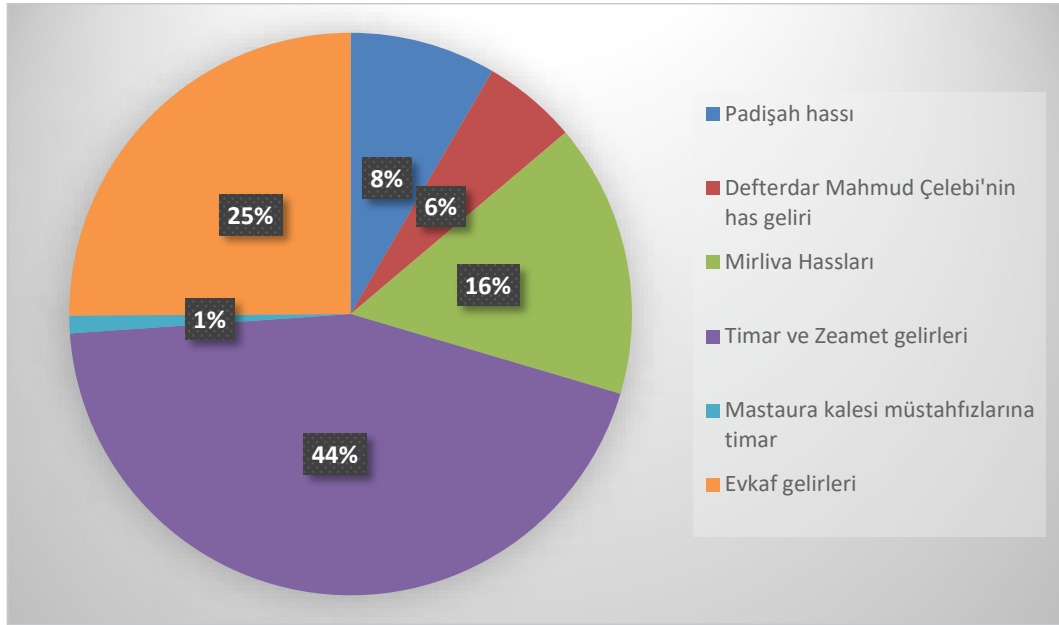
Üçüncü olarak ise bölgede faaliyet gösteren lonca mensuplarını vakıf kurucuları olarak görüyoruz. Ahi ünvanlı bu kişiler bazen de debbağ, bardakçı gibi icra ettikleri meslek isimleri ile kaydedilmişlerdi. Vakf edilen gelir kaynakları genellikle arazi, bağ ve bahçelerdeki tarımsal üretim sonucu elde edilen kazançlar olmaktadır. Bunun yanında değirmen ve kervansaray gibi işletme gelirleri de vakf edilmişti. Bölgede kurulan vakıflarla ilgili bir diğer şaşırtıcı bilgi bu vakıfların bazılarının para vakfı olmalarıdır. Tarihte ortaya çıktığı andan itibaren faaliyet alanı gittikçe genişleyen vakıf müessesesi, Osmanlı devletinde, XV. yüzyıla gelindiğinde yeni bir açılıma gitmiş ve sermayesi para olan vakıflar kurulmaya başlamıştı. Daha önce olmayan ve tamamen Osmanlıya özgü bir durum olan bu yeni hüviyetle birlikte Osmanlı toplumu yeni bir finansman yöntemiyle karşılaşmıştı (Dumlu 2015: 304). Başlangıçta paraya ihtiyaç duyan kişiler ile küçük ve orta ölçekli işletmelerde faaliyet gösteren esnaf ve girişimciler için birer kredi kurumu işlevi gören bu türden vakıflar, ileride büyük tüccarın da başvuracağı bir kredi kurumu haline gelmişlerdi. Para vakıflarının XV. yüzyıl'da görülmeye başlamaları ve bu tür vakıflarla ilgili Osmanlı uleması arasında XVI. yüzyıl'da ortaya çıkan tartışmalar devam ederken (Heybeli-Demir-Gökmen 2016: 280) aynı dönemde Nazilli kazasında hem de fazla bir sayıda görülmeleri şaşırtıcıdır. Tediye olarak defterimizde kayıtlı akçe miktarlarının %10 ile %20'lik kısımları, borç verilebilir paylar olarak (sehm) gösterilmiştir.

Kestel kazasına ait bütün bu gelir kalemleri aşağıdaki grafikte gruplanmış bulunmaktadır. En büyük grup timar sahibi sipahilere aittir. Evkâf gelirleri, mirilivâya has olarak ayrılmış gelirler 2. ve 3. sırada gelmektedir.

KAYNAKLAR

- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (Hüdavendigâr, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye), Ankara 1995.
- Barkan, Ö. L. 1944. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdari-Mali Muhtariyeti Meselesi", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, Ankara, I/15:11-25.

- Barkan, Ö. L. 1953. "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, 10/1:26.
- Bayartan, M. 2008. "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar Ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* X-1:157-175.
- Dumlu, E. 2015. "XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal-Çivizâde, Birgivî)", *İLTED*, 2/44: 303-337.
- Evliyâ Çelebi, *Seyahatname*, c. 9, İstanbul 2005.
- Gökmen, E. 2012. "211 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicilindeki Vakıf Muhasebe Kayıtları (1778-1795) *Vakıflar Dergisi*, 38: 85-120.
- Günay, H. M. 2012. "Vakıf", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 42, İstanbul: 475-479.
- Heybeli, H., T. Demir, E. Gökmen, 2016. "Şer'iyye Sicillerindeki Muhasebe Kayıtlarına Göre XVIII. Yüzyılda Manisa Vakıfları", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/3: 274-324.
- İnalçık, H. 2012. "Timar", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 41, İstanbul: 168-173.
- Küçükdağ, Y. 2007. "Pîrî Mehmed Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 134, İstanbul: 280-281.
- Orhonlu, C.- Göyünc, N. 1997. "Has", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 16, İstanbul: 268-270.
- Öz, M. 2020. "Tahrir" *TDV İslâm Ansiklopedisi* 39, İstanbul: 425-429.
- Yediyıldız, B. 2012. "Vakıf", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 42, İstanbul: 479-486.

Grafik: 1530 yılı Aydın sancağına bağlı Kestel kazası gelirlerinin oranları